

БӨЛІМ: БАЯНДАМАЛАР

«Ерте жастағы балаларда алалияның көрінісі»

ЖАРИЯЛАНДЫ
19.03.2020СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/70447/>

Кіріспе

Адам өмірінде қарым-қатынас аса маңызды, ал қарым-қатынас сөйлеу арқылы жүзеге асады. Сондықтан шыр етіп дүниеге келген бала қоршаған ортамен, анасымен дыбыс, тіл арқылы қарым-қатынас жасайды.

Сөйлеу – адамның бір-бірімен қатынасында ойын, еркін, сезімін білдіріп жеткізу үшін тілді қолдану үрдісі. Тілі шықпаған нәрестенің алдымен сөйлеу мүшелері дамиды. Жалпы, дүниеге келген сәби еріксіз дыбыс шығарады: қарнының ашқанын, ауырғанын немесе тағы да басқа әрекеттерін айғай салуы, жылау, қыңсылау және басқа да дыбыстар арқылы білдіреді. Бұл дыбыстар сөйлеудің ізашары болып табылады, олардың интонациялық мәнерлігіне қарап анасы баласының қарнының ашқанын, оның бір жерінің ауырып тұрғанын және тағы басқаны ұға алады. Бірақ та бұл дыбыстардың әлі де ешқандай сөйлеуге қатысы жоқ болса да, олар өте маңызды. Ол жіңішке және әртүрлі қозғалысты сөйлеу мүшелерінің дамуына себеп болады: тыныс алу, дыбыстық және артикуляция мүшелері. Бала дауысқа өте тез үйренеді және бірінші айдың аяғында сөйлеген дауысқа әрекет ете бастайды. Оған еркелік интонация ұнайды, әуенді ән оның тынышталуына және ұйықтауына көмектеседі. Тағы да біраз уақыт өткеннен кейін бала дыбыс шыққан жаққа қарай басын бұрып немесе көзімен оны қадағалайды. Егерде баланың бір жері ауырса, мазасызданса бала жылай бастайды. Баланың сыртқы дүние әсеріне реакция жасауы жылаудан басталады. Жылаудың әсерінен баланың тыныс мүшелері мен сөйлеу органдары нығая түседі.

Бірінші дыбыс артикуляциясының әрекет жасауы екі – үш айында гуілі белгіленеді, одан кейін бес айдай шамасында бала үлкендердің ерін артикуляциялық қозғалыстарын қайталауға тырысады. Бұл бірнеше қайталау қозғалыстары қозғалыс дағдысының қатаюына әкеледі. Алты айдан бастап бала бөлек буындарды анық айтады (мысалы: шеше, ә-ке және тағы басқа), және ақырындап үлкендерден тек барлық сөз элементтерін ғана емес, сонымен қатар интонацияны, ритмді, екпінді ұға бастайды. 9-10 айында бала бөлек сөздерді бірдей жұпты буындармен айтады (мысалы: ма-ма, па-па және тағы басқа). Бұл жылда сөздік қоры 10-15 сөзден тұрады. Ал белгілі ғалым А.Н. Леонтьев бұны

даярлық этабы дейді, себебі бұл уақытта сөзді меңгеру дайындығы өтуде. Балалар төрт жасында фразалармен еркін сөйлейді, олардың сөйлемдері біршама қиын, ал бес жасында дыбыс шығаруы дұрыс дамиды. Егерде адам дыбыстарды қалай болса солай шығара беретін болса, ешкім оны тіл деп санамас еді. Сондықтан сөйлеу мүшелерінің қозғалыстары дәл, белгілі заңдылыққа бағынып отырады.

Адамда сөйлеуге арналған негізгі органы жоқ, сөйлеуге өкпе, өңеш, жұтқыншақ, тіл, тіс, ерін, ұрт қатысады. Дауысқа негізі ауыз қуысы мен мұрын қуыстары қатысады. Қатты сөйлеуде мидың үлкен жарты шарында орналасқан бөліктері реттейтін тыныс алу, фонациялық және артикуляциялық бұлшықеттер қатысады. Адамның сөзі анық және түсінікті болу үшін сөйлеу органдарының қозғалысы нақты және автоматты түрде болу керек. Сөйлеу аппараты – бас миында орналасқан орталық және тыныс алу, сөйлеу, артикуляциялық бөлімдерінен тұратын перифериялық болып екіге бөлінеді. Тыныс алу бөлімі кеуде қуысындағы өкпе, бронхы, трахеядан тұрады. Сөйлеу дем шығару кезінде пайда болады, сондықтан да сөйлеген кезде тыныс алуға қарағанда дем шығаруы көбірек. Дауыс бөлігі дыбыс қатпарлары бар кеңірдектен тұрады.

Артикуляция мүшелеріне қысқаша тоқталып кетейік. Оның негізгі органдары болып ерін, тіл, жоғарғы-төменгі жақ, жұмсақ және қатты таңдай, альвеолдар жатады. Тіл, ерін, жұмсақ таңдай және төменгі жақ қозғалу органдары болып табылады. Дауыс буындарының қысылуына байланысты дыбыс кеңірдектен шығады. Дауыс жоғарлығымен, күшімен, екпінімен сипатталады. Дауыстың жоғарлығы дауыс буындарының толқуының жиілігіне байланысты. Ол ұзындығымен жуандығына байланысты болады. Дауыс күші демнің ішке тартылуына байланысты шығады, ал дауыс буындарының қозғалыс қарқынына байланысты болады. Баланың сөйлеуі бойының өсуімен және дамуымен бірге қалыптасады және дамудың әртүрлі қатардағы сатыларынан өтеді.

Алайда тіпті кейбір балалардың естуі мен интеллектісі қалыпты болған жағдайда да, сөйлеуінің дамуында кідіріс болуы мүмкін. Бұндай балаларға дыбыс шығаруының бұзылуы, фонематикалық естуінің дамымауы, сөз қорының аздығы және грамматикалық қатарының дұрыс болмауы тән.

Бірақ сөйлеу тілін меңгеру процесі барлық балаларда ойдағыдай біркелкі жетіле бермейді. Кейбіреулерінде оның жетілу барысы кешеуілдейді, екіншілерінің сөйлеу тілдеріндегі дыбыстардың айтылуы бұзылады немесе бұрмаланады, үшіншілерінде сөздердің және сөйлемдердің түзілістері немесе олардың мағыналары бұзылады.

Алалияға түсініктеме.

Алалия тіл мүкістіктерінің ішіндегі ең ауыр түріне жатады. Мүкістіктің мұндай түріне шалдыққан баланың сөйлеу тілі іс жүзінде қатынас құралы бола алмайды. Баланың ана құрсағында және сәбилік кезде дамуындағы ми қабығының сөйлеу орталықтарына табиғи байланыстардың бұзылу әсерінен сөйлеуінің дамымауы немесе мүлдем болмауы деген сөз. Алалия сөйлеудің болмауы, сөйлей алмау деген мағынаны білдіреді. Алалия

термині (грек тілінің а- жоқ мағына, lalio –сөйлеу, тіл) – аудармасы – сөйлеу тілінің жоқтығы, бұл термин сөйлеу тілі бұзылыстарына арналған әдебиеттерде бұрыннан бері беріліп келеді. «Алалия» терминінен басқа, сөйлеу тілі бұзылысының бұл түрін белгілеу үшін (әсіресе медициналық және шет елдік) басқа да көптеген терминдер қолданылады: туа біткен афазия, дамудың афазиясы, онтогенетикалық афазия, дисфазия, сөйлеу тілі дамуының тежелуі, сөйлеу тілінің конституциональды тежелуі, сөйлеу тілін меңгерудің бұзылуы, (мылқау- естімей сөйлей алмау)

Алалия –сөйлеу тілінің уақытша функциональды тежелуі ғана емес. Сөйлеу тілінің қалыптасу процесі бұл бұзылыста орталық жүйке жүйесінің патологиялық қалыпты жағдайында өтеді.

М.Совак (1971) және басқа зерттеушілер, «алалия» түсінігін кеңейте отырып, оған сөйлеу тілінің жоқтығы,

оның неврологиялық тұрғыдан сөздің жоқтығын мутизммен байланыссыз кешігіп қалыптасуын, деменция мен шизофрениядағы сөйлеу тілінің тоқырауы, олигофрениядағы есту қабілетінің жоқтығы сияқты барлық жағдайларын қосады.

Алалияны түзетуде негізгі зейін тілді белсенді дамыту мен балалардың сөздік қорын молайтуға бағытталады.

Бас ми қабығының тіл аймақтарының жастайынан зақымдануы әсерінен баланың сөйлеу тілінің жіктелмеу немесе мүлдем дамымауы. Статистика бойынша алалия 1% мектеп жасына дейінгі балаларда, 0,2-0,6 % оқушы балаларда байқалады. Ұл балаларда қыздарға қарағанда 2 есе көп байқалады. Берілген бұзылудың негізінде тіл қозғаушы мен тіл есту аймақтарының толымсыздығы жатыр.

Алалияны болдырмаудың алдын-алу.

Алалиямен түзету жұмыстарының сәттілігінің кілті оның бұрынғы кезеңі (3-4 жастан) басында, күрделі таңба, сөйлеудің барлық компоненттеріне жүйелік әсер ету, ойлау процестерін психикалық функцияларды дамытумен бірлікте қалыптастыру. Қозғалтқыш альалиясымен сөйлеу болжамы жақсы жағымды; сенсорлы және сенсорлық алалалы – белгісіз. Органикалық мидың зақымдану дәрежесі үлкен дәрежеде болжамдарға әсер етеді. Оқу үдерісінде алалиялы балалар жазбаша мінез-құлықты сезінуі мүмкін (диссепсия және дислексия). Алалия — клиникалық диагноз, ол терапияда NRO сөзінің қорытындысына сәйкес келеді (жалпыға ортақ сөздің жеткіліксіз дамуы).

Алалияның мотор формасының пайда болуының негізі — сөйлеу қозғалтқыш анализаторының кортикалы бөлімінің ерте органикалық зақымдануы. Бұл жағдайда бала өзінің жеке сөйлеуін дамытпайды, алайда біреудің сөзін түсіну сақталмайды. Зақымдалған аймаққа байланысты афферентті қозғалтқыш және эфференттік қозғалтқыштың алалығы бар. Аферитті қозғалтқыштағы альалияда кейінгі циркуляцияның зақымдануы орын алады (сол жақ жартышардың төменгі париетальды аймақтарын анықтайды), кинестетикалық артикулярлық апроксиямен бірге жүреді. Ең тиімді қозғалтқышты алаліа промоторының кортексіне әсер еткенде пайда болады (орталық брок, төменгі фронталь гирусының артқы бөлігі) және кинетикалық

артикулярлық апроксиада көрсетілген.

Сенсорлы алалия есту және анализатордың кортикальды сегментінің зақымдалуына әсер етеді (орталығы Верника, жоғары уақытша гирустың артқы үштігі). Бұл сөйлеу дыбыстарының ең жоғары кортикалық талдауын және синтезін бұзады, жақсы физикалық есту қарамастан, бала басқалардың сөзін түсінбейді.

Қозғалтқыш алалиясының белгілері.

Қозғалтқыштың әр түрлі кезде сөйлеуге тән емес (неврологиялық, психологиялық) және сөйлеу көріністері. Қозғалтқыш алалиядағы неврологиялық белгілер ұсынылған, ең алдымен, қозғалыс бұзылулары: ыңғайсыздық, қозғалыстарды үйлестірудің болмауы, саусақ моторикасының нашар дамуы. Балалар өзін-өзі ұстау дағдыларын меңгеру қиынға соғады (түймені бекіту, аяқ киім және тонналар. п.), кішігірім мотор операцияларын орындау (бүктелген мозаика, басқатырғыштар және пр.)

Қозғалтқыш алалиясы бар балалардың психологиялық сипаттамаларын ескере отырып, жадының құнсыздануын байқамау мүмкін емес (әсіресе акустикалық), назар, қабылдау, эмоционалдық және ерікті. Қозғалысы бойынша, моторлы алалиялы балалар гиперактивтік болуы мүмкін, тоқтатылған немесе белсенді емес, бұғатталған. Көптеген балалардың қозғалтқышы бар аляси өнімділікті азайтты, жоғары шаршау, сөйлеуге жағымсыздық. Балалардағы интеллектуалды даму — екінші рет жапа шегеді, сөйлеу тапшылығына байланысты. Сөз дамыған сайын интеллектуалдық бұзылыстар біртіндеп өтеледі.

Сөйлеу тілі дамуының қарапайым тежелулеріне қарағанда, сөйлеу тілінің ауыр түрлерін сипаттай келе, М.Критчли (1974) оральды-фасциальды дискоординациялардың, ерін мен тілдің кеміс қимылдарының болуы, сөз белгілерін дұрыс қолданбай түсінбеуі туралы айтады. Балалар афазиясы (алалия) баланың сөйлеу үшін белгілерді қолдануға мүмкіндігінің жоқтығымен (сөз асимволиясы) белгіленеді. М.Критчлидің айтуынша, Бүкіләлемдік неврология федерациясы (Италия, Варенна, 1966) сөйлеу тілінің жете дамымауын белгілейтін «афазия» терминінен бас тарту туралы айтқан. Алайда, оның орнына ұсынған «туа біткен алогия», «дисфазия» кеңінен таралмады.

Алалияда белгілі қатынастағы сөздік және сөзсіз симптомдар орын алады. Алалиядағы бұзылыстар симптоматикасында негізгі болатыны тіл бұзылыстары.

Алалия — сөйлеу тілінің барлық құрамы: фонетикалық-фонематикалық жағы, лексикалық-грамматикалық құрылымы бұзылған жағдайдағы сөйлеу тілінің жүйелі бұзылысы. Сөзсіз бұзылыстар ішінде алалияның моторлы, сенсорлы, психопатологиялық симптомдарын бөліп атауға болады. Алалияның механизмі туралы мәселе қазіргі кезде өте күрделі және пікірталасты болып отыр. Алалия механизмін түсіндіретін қазіргі кездегі концепциялар сенсомоторлы, психологиялық және тілдік болып бөлінеді. Сенсомоторлы концепцияны жақтаушылар алалиядағы сөйлеу тілінің жетілмеуін сенсомоторлы функциялардың (есту агнозиясы, апраксия) патологиясымен байланыстырады. Психологиялық концепцияларға сәйкес алалияда психикалық әрекеттің кейбір жақтарының патологиясы байқалады. Тілдік концепция жақтаушылары

сөйлеу тілінің жетілмеуін қабылдау процесінің тілдік операцияларының және сөздің пайда болуының қалыптаспауымен байланыстырады. Соңғы көзқарас аса негізделген және сөйлеу тілі туралы қазіргі заманға сәйкес ғылыми түсініктерге сай болып отыр. Себебі сөйлеу тілі көп сатылы әрекет, оның құрылымы күрделі және тек қана сенсомоторлы деңгеймен байланыстырылмайды.

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.